

Пиринка Пенкова
(Дания, Калундборг)

Неизвестен старобългарски превод на фрагменти от Маркел Анкирски

Изследването на вторичните свидетелства за старобългарския превод на *Четири слова против арианите* от Атанасий Александрийски, извършен в 906 г. от Константин Преславски, доведе до откритието на старобългарския превод на фрагменти от творчеството на Маркел Анкирски (Μάρκελλος τῆς Ἀγκυροῦαλατίας, Marcellus of Ancyra, около 280-†374). Приведените тук старобългарски цитати са от *Второ слово против арианите* по ръкопис 968 от Сбирката на М.Погодин ГПБ, СПб.¹ Гръцкият текст е по изданието на Tetz, M. Hrsg., Metzler K., Savidis K., *Orationes I et II contra Arianos, Athanasius Werke. Erster Band, Die Dogmatischen Schriften, 2. Lieferung. Berlin–New York, 1998. 2000.* Както е известно, документация за специализираната гръцка богословска лексика в дискусиата с арианите се съдържа в Атанасиевите автентични *Три Слова против Арианите*, в реконструираното съчинение на Маркел Анкирски (по-нататък М.А.) *Против Астерий (Contra Asterium*, около 340 г.) и в съчиненията на Евсевий Кесарийски (Eusebius of Caesarea, 260-†340) *Против Маркел (Contra Marcellum)* и *Църковно богословие (De ecclesiastica theologia)*. Около 129 фрагмента от *Contra Asterium* са запазени благодарение на Евсевий в *Contra Marcellum*. Съдържанието на недостигналото до нас съчинение на Маркел за Логоса-Христос, *De subjectione Domini Christi*, е известно по цитати от Евсевий Кесарийски и Епифаний Саламински, обемът на цитатите отговаря на около 16% от целия текст (Parvis, 2006, 10-11)². Общо 10 фрагмента се считат за автентични. С. Парвис намира толкова голяма прилика между Словата на Атанасий и Маркеловото съчинение срещу Астерий, че според нея Словата могат да се разглеждат като пренаписване на трактата срещу Астерий ("Orationes must be considered as nothing less than re-writhing of Marcellus of Ancyra's Contra Asterium", Parvis, 2008, 338). Една апология от Маркел Анкирски срещу елините *За истинската (правата) религия* е запазена в кодекс Arethas от 914 г. (Codex Parisinus Graecus 451),

¹ За ръкописа вж. Vaillant, A., *Discours contra les Ariens de Saint Athanase*, Sofia, 1954, 7-10. Номерацията на листовите от Второто слово следва възприетата от А. Ваян пагинация. За изданието вж. Пенкова, П., *Св. Атанасий Александрийски, Второ слово против арианите (в старобългарски превод)*, София, 2015.

² Parvis S. *Marcellus of Ancyra and the Lost Years of the Arian Controversy*, Oxford, 2006, 325–345. За Маркел и Атанасиус вж. Young, Frances M., *From Nicaea to Chalcedon*, London, 2010², 56-60, 61-65.

приписана на Юстин Мъченик (по-нататък под заглавието Cohortatio)³. Зад името на Антим Никомедийски е скрито съчинението на Маркел *За светата църква (De sancta ecclesiastica)*⁴. Вероятно на Маркел принадлежи и Псевдо-Атанасиевото слово *De incarnatione et contra Arianos*⁵. Познато е и едно писмо на Маркел до папа Юлий около 340 г., с което е засвидетелстван за изследователите гръцкият текст на Римското *Символ верую* (Altaner, Stuiber, 1966, 86). Апологията срещу елините е цитирана от Кирил Александрийски в началото на V в., от Стефанос Гобарос в неговия *Флорилегий*, VI в., от Йоан Дамаскин в *Sacra parallela*, VII в. (от глави 11, 21 и 36), от патриарх Фотий, IX в., който навежда справка за критиката на Стефанос Гобарос върху глава 23 (Thyssen, 2009, 8). Сравнението на езика на Cohortatio с фрагментите, запазени у Атанасий, позволява на Ридвег да отдели изрази, които са общи в двата текста⁶ и да изкаже хипотезата за авторството на Маркел Анкирски. Отправки към Маркел без споменаване на името му има както във Второто, така и в Третото слово против арианите, но достигналият до нас текст на словата от преписа в Пог. 968 всъщност принадлежи на два различни източника. Второто слово е представено от буквален превод, сверен по гръцки ръкопис от така наречената х-традиция, а Третото слово е запазено в свободен превод по гръцки ръкопис от смесена х- и RSP- традиция⁷.

Маркел участва в Никеийския събор и е ревностен привърженик на ὁμοούσιος, защото формулировката според него изглежда съвместима с неговото схващане, че "Божие слово (Λόγος) е неотделимо от Бог по сила (ἁχώριςτος δυνάμει)". Маркел тълкува Божията сила (δύναμις) като Божия същност (οὐσία) и ὑπόστασις, според него единособното и вътрешноналично Слово няма самостоятелен ипостас. Това тълкуване среща критика и води до окончателното осъждане на М.А. по време на Втория Константинополски събор.

За Маркел Логосът е Божи и "началото" на Сина като Слово не е в онтологичен смисъл, а е свързано с момента, в който Логосът се активира като съдеятел в сътворението. Словото съществува извечно и непроявено в Отца като сила (δυνάμει), която се проявява като енергия (ἐνεργείᾳ) при възплъщението. Маркел счита, че Никеийския термин ὁμοούσιος се

³ Thyssen, Henrik P., *Markellos of Ankyra*, 2009, Aarhus, 7; Riedweg Chr., *Ps.-Justin (Markell von Ankyra?)*, *Ad Graecos de vera religione*, I, 1994, Basel, 183.

⁴ Logan, Alastair, Marcellus of Ancyra (Pseudo-Anthimus), "On the Holy Church": Text, Translation and Commentary, *Journal of Theological Studies* ns 51.1, 2000, 81-112.

⁵ Altaner, Bertold, Stuiber, Alfred, *Patrologie*, 1966, Freiburg-Basel-Wien, 289.

⁶ Riedweg, Chr., *Ps.-Justin (Markell von Ankyra?) Ad Graecos de vera religione* (bisher Cohortatio ad Graecos). *Einleitung und Kommentar I-II*, Basel 1994, I, 170-176.

⁷ Преводът на Третото слово е сверен по разночетенията от изданието на Tetz, M., Wyrwa D., *Athanasius Werke*, Erster Band, Erster Teil, *Die Dogmatischen Schriften*, 3. Lieferung, Walter de Gruyter-Berlin-New York, 2000.

отнася за Логоса до възплъщението; евсевианите обвиняват Маркел, че според него ὁμοούσιος се отнася до съединението на Божието слово с човешката плът, но в запазените му фрагменти не е записано такова твърдение⁸.

Отделянето на Логоса от Отца е резултат на човешко възприемане. Именно на пръв поглед обикновени различия в Cohortatio от типа ἀχώριστος δύναμι 'неотделим по сила, т.е. и по ипостас ' за Божието слово в текста на Cohortatio, заменено в по-късните преписи с ἀχώρητος δύναμι 'невместим, т.е. непонятен по сила за човешкия ум' в по-късните преписи, издава същинското тълкуване на М.А. (Thyssen, 2009, 8).

Има богословски паралели между Словата на Атанасий и Евсевий, например да не се описва Бог до възплъщението като 'известно, произнесено слово', λόγος προφορικός⁹. За Атанасий Логосът, идентичен със Сина, пребивава в Отца и след възплъщението и остава неизменяем, аргументацията се съдържа във Второто слово против арианите, глави 37-52.

Историческа справка

Маркел е свален като епископ в 336 и търси поддръжка от император Константин срещу арианството и Евсевий Никомедийски, но императорът счита, че Маркел нарушава постигнатия мир в църквата, затова и Маркел, и Атанасий Александрийски са изпратени на заточение в Западна Европа. След смъртта на Константин епископите се завръщат, но са осъдени отново в 339 г., след което Атанасий и Маркел отиват в Рим. Привържениците на арианите се събират в 342 г. в Филипополис под протекцията на проарианския Констанций, те отричат схващанията на Маркел. Съборът в Сердика в 343 г. свикан от императорите Констанс и Констанций против тези, които не признават Христос за истински Бог и считат, че има само един ипостас на Отец, Син и Дух, приемат Маркел за ортодоксален, след като прочита изповедта си за един Бог. Констанций връща Атанасий в Александрия в 346 г. под заплахата от вълнения, но иска от него да се отрече от Маркел и ученика му Фотин. Василий Анкирски, наследник на епископския чин на Маркел в 336 г., ръководи събора в Сирмиум в 351 г. и осъжда Маркел и Фотин. В последвалите Синоди в 353 г. и 355 г. източните епископи настояват западните епископи да осъдят Атанасий Александрийски. Императорският двор в Милано изпраща на заточение всеки, който не осъжда Атанасий, включително епископа на Рим и епископ Хилари от Поатие, последният търси диалог между Изтока и Запада. Глава на ариенизма сега е Аетиус от Антиохия, считащ, че Отец и Син имат различно естество. Василий Кесарийски (след заемане на длъжността си в 370 г.) се обръща към Атанасий да бъде осъден Маркел, защото споделял убежденията на мелетианите, но Атанасий оставя искането без отговор. Епифаний Саламински (Кипърски) предава тази информация във вид на разговор със св. Атанасий в съчинението си „Панарион“, глава 72.4). По-късно въз основа на документ, изработен от подчинен на Маркел, (*Expositio*), като обет към правата вяра, Синодът в Александрия, ръководен от Атанасий, одобрява единомислието между Атанасий и Маркел (последният е поддържан от църквите в Гърция и Македония).

1. Сравнение между езика на Атанасий Александрийски и Маркел Анкирски

⁸ Последният коментар дължа на доц.С. Риболов, за което му благодаря.

⁹ Parvis, Sara, "Τὰ τίνων ἄρα ῥήματα θεολογεῖ?": The Exegetical Relationship between Athanasius' *Orationes contra Arianos* I-III and Marcellus of Ancyra's *Contra Asterium*", *The Reception and Interpretation of the Bible in Late Antiquity: Proceedings of the Montréal colloquium in honour of Charles Kannengiesser*, 11-13 October 2006, ed. Lorenzo DiTommaso, Lucian Turcescu; Leiden ; Boston : Brill, 2008, 338

Атанасий и Маркел поддържат неприемливия за арианите термин ὁμοούσιος, преведен с **единосъщнѣ** в Словата. Атанасий защитава употребата на ὁμοούσιος 'единосъщен' с тезата, че вече има прецедент да се включват в **кредото думи**, които не влизат в Писанието, напр. обозначението на църквата с **католикии**; въпросът според него е в това дали тези думи предават духа на самото Писание.

За отношението на Словото към божествената воля и божествената енергия на Отца Атанасий Александрийски различава **сѣдѣтелно дѣиство** δημιουργικὴν ἐνέργειαν и **вѣѣствѣно дѣиство** ἐνούσιος ἐνέργεια. Ако арианите отричат единството на Сина с Отца по същност, не би трябвало да представят произхода му по воля, защото същностното предхожда волеизявата и енергиите, с. 66б4-5 **расыпажштѣ ѣже по сѣтъствоу. како хотѣште прѣдѣлагати ѣже по воли**. Атанасий пояснява, че произходът на Сина като **породѣ** от субстанцията на Отца се различава от сътворените по божията воля, които са извън божията екзистенция: 67а5-10 **и второе ѣсть ꙗко прѣдѣрекѡ. сѣдѣтельство. рождѣства бѣжиаго τὸ δημιουργεῖν τοῦ γεννῆν τὸν Θεόν., ѣже во сынѣ, прѣснѣно по истинѣ. ѡтѣ влаженааго того. и прѣсно сѣштааго ѣствѣства ѣсть. ꙗ ꙗже ѡтѣ вола ѣго, вѣѣждѣ стоѣшта бѣвѣжтѣ. и творѣма сѣ. своѣмѣ ѣго ѡтѣ него породѣмѣ. Τὸ μὲν γὰρ Υἱὸς ἴδιον καὶ ἀληθῶς ἐκ τῆς μακαρίας ἐκείνης καὶ αἰὶ οὕσης οὐσίας ἐστί· τὰ δὲ ἐκ βουλήσεως αὐτῆς ἕξωθεν συνιστάμενα γίνεται, καὶ δημιουργεῖται διὰ τοῦ ἰδίου καὶ ἐξ αὐτῆς γεννήματος. Словото и премъдростта, свойствени на Божията същност, предхождат волеизявата: **творѣць сѣ вѣ. ѣматѣ и сѣдѣтелное слѡво. не ѣзѣвѣж, нѣ свое сѣѣѣ., ꙗште во хотѣние ѡ не сѣшти ꙗже бѣгови. поутѣ прѣвѣшѣне сѣѣѣта бѣжиаго не познаважтѣ. Εἰ γὰρ τὸ βούλεσθαι περὶ τῶν μὴ ὄντων διδῶσι τῷ Θεῷ, διὰ τί μὴ τὸ ὑπερκείμενον τῆς βουλήσεως οὐκ ἐπιγινώσκουσι τοῦ Θεοῦ;****

Когато използва синонимни на равнище всекидневна реч изрази, Атанасий обяснява различната им теоложка атрибуция към определен субект, например **ѣктисе** 'сѣздаде' за тварното и **ѣγέννηсе** 'породи' за Словото. Срв. 104а6-7 **вѣѣда же глаголемѣ ѣже зѣдѣлѣ ѣсть. вѣшиж не ѣствѣство. ни рождѣство ꙗвѣ ѣсть. нѣ ѣно нѣѣѣто покажетѣ вѣтѣж. ѡ ѡномѣ ѡ немѣже глаголетѣ и вѣсако. не все глаголемое зѣдати сѣ сѣтъствомѣ зѣдѣние ѣсть. и се во разнѣство вѣдѣтѣ вѣѣа кнѣги. ἡ δὲ τοῦ, ἔκτισε, μόνη λέξις λεγομένη οὐ πάντως τὴν οὐσίαν ἢ τὴν γέννησιν**

σημαίνει, ἀλλὰ τι ἕτερον δῆλοι γίνεσθαι περὶ ἐκεῖνον περὶ οὗ λέγει· καὶ οὐ πάντως τὸ λεγόμενον κτίζεσθαι ἤδη καὶ τῇ φύσει καὶ τῇ οὐσίᾳ κτίσμα ἐστί. Καὶ ταύτην τὴν διαφορὰν οἶδεν ἡ θεία Γραφή. За да избегне двусмислеността на "породи", Атанасий пояснява, че изразът "създаде" не означава непременно "(тварно) естество" или "(божествено) рождение", но показва, че "за когото се говори, с него произхожда нещо друго. Не всичко, за което се казва "създа се", е твар по същност, и божии книги познават тази разлика"; тук преводачът превежда τῇ φύσει καὶ τῇ οὐσίᾳ само със *сътъствомъ*, защото става дума за същността нетварното Слово.

Някои от повдигнатите от еретиците въпроси във *Второто слово против арианите* (понататък ВС) произхождат не от Арий, а от *Синтагматион* на Астерий¹⁰, например сравнението между въплътеното Слово като "син човешки" и съставността на човешкото слово, кратковременно и състоящо се от срички (*съткладъ*). Парвис отбелязва, че във фрагментите има запазена документация за арианска и антиарианска екзегеза на ключовия във ВС цитат от Притчи 8.22 (за понятията ἀγέννητος или γεννητός относно същността на Логоса), но не е запазена документация за тълкуването на Посланието към Филипяните 2.5-11 за неизменяемостта или изменяемостта на Логоса (Parvis, Sara, 2008, 339).

Когато Атанасий посочва даден източник на еретическо твърдение във ВС, в текста му намираме и ключовата дума в езиковото описание на Сина (Логоса), която е използвана от еретика. Например в спора с гностика Валентин (Valentius of Alexandria) Атанасий възразява срещу схващането на въплътения Син само като *сътсждъ* (ὄργανον, орган, инструмент), а не като същинска Божествена субстанция. Валентин счита, че Словото е минало през тялото на Мария, без Христос да бъде истински човек: 124б18-20 *ни ἵστοваα плῆτῃ би, жже пригалъ ё. нъ восприат же ἵστοваж плот. аште неἵστοважёт сλ валентинъ, мῆτε ἀληθινὴ σὰρξ ἦν, ἦν προσελάβετο. Ἀλλ' ἔλαβέ γε ἀληθινὴν σάρκα, κἂν μαίνεται Οὐαλεντῖνος;* 125а4-5 *да не пākы зълогоръмѣниоу нечѣстѣвѣхъ. ꙗкоꝛ сѣсждъ насѣ дѣлѣма мнѣмъ бждетъ. ꙗ̀на мῆ пάλιν κατὰ τὴν κακόνοιαν τῶν ἀσεβῶν ὡς ὄργανον δι' ἡμᾶς γενόμενος νομισθῇ.*

2. Фрагменти от Маркел във Второто слово

Тук привеждам четири разпознати като принадлежащи към дискусията на Астерий с Маркел фрагменти във Второто слово. Фрагментите дават представа за езика на дискусията:

а) фрагмент на с. 122б11-17 (глава 68.1) от дискусията с Астерий, отнасяща се до необходимостта от Христовата жертва в човешко тяло ("*Синтагматион*", фрагмент 37 по

¹⁰ Това е фрагмент 75 в текста на Второто слово, глава 34.4

ἦν ἐνεδύσατο ὁ Λόγος· οὐδὲν γὰρ κοινὸν ἦν ἡμῖν πρὸς τὸ ἀλλότριον· οὕτως οὐκ ἂν ἐθεοποιήθη ὁ ἄνθρωπος, εἰ μὴ φύσει ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ ἀληθινὸς καὶ ἴδιος αὐτοῦ ἦν ὁ Λόγος, ὁ γενόμενος σὰρξ. Διὰ τοῦτο γὰρ τοιαύτη γέγονεν ἡ συναφή, ἵνα τῷ κατὰ φύσιν τῆς θεότητος συνάψει τὸν φύσει ἄνθρωπον, καὶ βεβαία γένηται ἡ σωτηρία καὶ ἡ θεοποίησις αὐτοῦ. Οὐκοῦν οἱ ἀρνούμενοι ἐκ τοῦ Πατρὸς εἶναι φύσει καὶ ἴδιον αὐτοῦ τῆς οὐσίας τὸν Υἱὸν ἀρνείσθωσαν καὶ ἀληθινὴν σάρκα ἀνθρωπίνην αὐτὸν εἰληφέναι ἐκ Μαρίας τῆς ἀειπαρθένου.

в) Фрагмент 32 (Tetz, 1998, 216), коментар към Псалм 103.24: глава 40.2, 99б7-10 тѣ астерѣ ако ѡ заѣвѣтъ, ѡхѣже прѣвѣе написалѣ естъ... *ἑδίνѣ οὐβο βѣ слόво. мнѡга же сѣтъ словеснаѣ. ἑδίно же естъство ѡ сѣтъство прѣмѣдрости. мнѡго же прѣмѣдрое ѡ дѡброе.* «Εἷς μὲν ὁ Θεὸς Λόγος, πολλὰ δὲ τὰ λογικά· καὶ μία μὲν τῆς Σοφίας οὐσία τε καὶ φύσις, πολλὰ δὲ τὰ σοφὰ καὶ καλά.», и фрагмент 33(Tetz, 1998, 216-217), реминисценция по Исаия, 49.6 за племената Израилеви, 99б11-18 не по мнѡзѣ пакы глаголетѣ. кто оубо сѣтъ ѡхѣже рабы божии нарицати молѣтъ. не бо ѡзрекѣтъ ѡ тѣхѣ слова сѣшта. ни мнѡжѣши прѣмѣдрости ѡзрекѣтъ. не мѡшѣно бо естъ ἑдиномоу слѡвеси сѣштѣ. ѡ ἑδίнои оуказанѣ бѣвѣши прѣмѣдрости. на мнѡжѣство рѣвѣ. ество словеси разѣдаѣти. ѡ ѡмѣ прѣмѣдрости даровати. Критиката на Атанасий срещу злоупотребата (ὕπόνοια) с името на Словото и Премъдростта отговаря на фрагмент 65.94 от Маркел Анкирски (Tetz, 1998, 216), както и на казаното от самия Атанасий в съчинението му в защита на термина ὁμοούσιος от формулата в Никея (De Decretis, глава 6.1, гръцки в Opitz, Die Apologien (Lfg. 1-7), II. Band, Erster Teil, 1935-1941), 99а9-15 сѣ бо естъ ѡзѡбрѣтѣнїе ѡ хорѣтно оумышлѣнїе. ѡмѣ слѡвеси ѡ прѣмѣдрости дрѣжѣтъ. ѡна же себѣ тѡварѣшѣ. ὅτѣмѣтаѣтъ сѣ ѡстоѡаѣго бѡжиѡаѣго словесе. ѡ сѣштѣжѣ ἑδίно прѣмѣдрѡстѣ бѡжиѣ. ѡ_манихеѣ подражаѣтъ ὀкалнѣнии, Τούτων γάρ ἐστιν ἐξεύρεμα καὶ χριστομάχος ὕπόνοια, καὶ τῷ μὲν ὀνόματι τοῦ Λόγου καὶ τῆς Σοφίας καταχρῶνται, ἕτερα δὲ ἑαυτοῖς ἀναπλάττοντες, ἀρνοῦνται τὸν ἀληθινὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον, καὶ τὴν ὄντως καὶ μόνην Σοφίαν τοῦ Πατρὸς, καὶ Μανιχαίους λοιπὸν ζηλοῦσιν οἱ ἄθλιοι. В тези два фрагмента от Астерий, "Синтагматион", самите ариани признават, че Премъдростта е съприсъща на Бога. Тук Атанасий отъждествява Премъдростта и Сина като вечно съприсъщи на Бога.

г) В коментар към Притчи 8.22 *гъ създа мѧ на члѣтъкъ пжти свой въ дѣлѣ своихъ*¹¹ по въпроса за значението на думата Син, Маркел и Атанасий са единни, че цитатът се отнася към Въплътения, докато Евсевий в своята Църковна история¹² смята, че цитатът се отнася само до Логоса преди въплъщението, срв. текста във Второто слово, глава 76.4, 129б4-7 *тѣмже въ правдѣ настѣпаѧ слово. въ нашу плѣ и въ ней живдеи. на члѣтъкъ пжти в дѣлѣ егѣ* Основает сѧ. тако Οὐκ οὖν εἰκότως ἐπιβαίνων ὁ Λόγος εἰς τὴν ἡμετέραν σάρκα, καὶ ἐν αὐτῇ κτιζόμενος ἀρχὴ ὁδῶν εἰς ἔργα αὐτοῦ, θεμελιούται οὕτως.

3. Датирането на Cohortatio и на Второто слово

Датирането на Първото и Второто слово свързват с Атанасиевото първо изгнаничество в Рим в периода 339-345 г.¹³. За времето за написване на Cohortatio от Маркел се предполага периодът 312-324 (Thyssen, 2009, 57-58). Cohortatio първоначално се разглежда като подкана към образованите елини и елинизираните евреи да признаят християнството като единствената вярна религия, доколкото тя е единствената религия, потвърдена от Божието откровение (пред Мойсей); текстът на Стария завет е единствен авторитет (срв. и у Атанасий 65b3-4 *прѣреченаѧ словеса божий книгѣ. написанаѧ доврѣ*), Платон сам заимства от Мойсей, възприемайки ὁ ὢν като всемирна творческа сила, формалните изисквания на Платон за построяване на доктрина, опряна на разум (λόγος) и способността за разсъждение (διανοία) са спазени. Посените от Божествения разум вродени идеи дават възможност на хората с помощта на разума да изберат християнството. Идеята на Юстин Мъченик за семена от всемирния Логос (σπερματικὸς λόγος) във всички хора, различаващи се от самия Логос-Исус Христос, (Т. 2009, 32-33), е актуална за сближението на различните древни култури след победата на Константин, но негласно прави недоказана необходимостта от въплъщение и жертва за спасението. Освен това въпросът за Логоса като 'Премъдрост' и 'Слово, Бог-син, Исус Христос', противопоставен на логоса като 'човешки разум' и 'дума', съдържа ред философски и богословски импликации, напр. тълкуването на Акта на сътворението, Първа книга Битие, 1.3 - въпросът е към кого се обръща Бог в множествено число и по чий образ (ипостас) е сътворен човекът.

¹¹ Студии по въпроса: Simonetti, Manlio, "Sull'interpretazione patristica di Proverbi 8, 22," *Studi su l'Arianesimo*, Rome, 1965, Editrice Studium, 9-87; H.-J. Sieben, "Herméneutique de l' exégèse dogmatique d' Athanase", *Politique et théologie chez Athanase d' Alexandrie* (ed. Kannengießer, Charles) Théologie historique 27, Pais 1974, 195-214.

¹² Срв. Eusebius of Caesarea's *Ecclesiastical History*, Book I, Chapter II, 14, 15, <http://rbedrosian.com/eusebius/euch3htm>.

¹³ Ernest, James D., *The Bible in Athanasius of Alexandria*, 2004, Boston, 108-109.

Атанасий повдига въпроса за изначално посеяната идея за Сина като Слово и Премъдрост, защото еретиците сеят идеи, различни от вложените първоначално: 94б20-23 *ἡ κρομή* въсѣannahо ἡспрѣва словесе насѣважштемъ. ѿѣмоуе во ἡспрѣва коѣждо джшл, ἰако въ сѣинѣ, слѣво ἡ прѣмѣдростъ ἡ силоу ἡматъ. ἡ τὰ сжтъ ἑго. Ὁбразъ ἡ сиѣние, καὶ παρὰ τὸν ἐξ ἀρχῆς σπαρέντα λόγον ἐπισπειρόντων; Τὸ μὲν γὰρ σπειρόμενόν ἐστιν ἐξ ἀρχῆς ἐκάστη ψυχῇ, ὅτι ὁ Θεὸς Υἱὸν τὸν Λόγον, τὴν σοφίαν, τὴν δύναμιν ἔχει, καὶ ταῦτά ἐστιν αὐτοῦ εἰκὼν καὶ ἀπαύγασμα. Който вижда Сина, вижда в него характера на ипостаса и по енергията в действото осъзнава божествеността на ипостаса: 94а7-12 *навертание ѿпостаси* прѣсно сѣште. Ὁблѣиуе же ἡ Ὁбразъ неѣзмѣненъ ἡмѣл. къ ὅтцѣ, ἰако видѣвъшогѣмоу ἑго. зѣрѣти вънемъ ἡ ѿпостасъ, ѣже ἡ навертание ἔсть, дѣйствию же навертаниа, размышлѣемъ, по истинѣ божество ѿпостаси, τὸν δὲ χαρακτῆρα τῆς ὑποστάσεως αἰεὶ ὄντα, ἐμφερείαν τε καὶ εἰκόνα ἀπαράλλακτον σώζοντα πρὸς τὸν Πατέρα, ὡς τὸν ἰδόντα τοῦτον, ὁρᾷν ἐν αὐτῷ καὶ τὴν ὑπόστασιν, ἧς καὶ χαρακτῆρ ἐστιν. Ἐκ τε τῆς ἐνεργείας τοῦ χαρακτῆρος διανοοῦμεθα τὴν τῆς ὑποστάσεως ἀληθῶς θεότητα. За еретиците Синът е само име: 98а6 *бжжлѣго* же словесе, ἡнемемъ тѣниж мнатъ сѣшта. τὸν δὲ τοῦ Θεοῦ Λόγον ὀνόματι μόνον εἶναι νομίζουσιν. Тезата за доказваане според Атанасий е следната: "Ако, както еретиците считат, Синът не е по рождение от Отца и от собствената му същност, но се именува Слово заради словесните, Премъдрост заради умъдрените и Сила заради дарените със сила, всякак и за усыновяемите бе наречен Син и има битие заради съществуващите в битие по измислицата (им). Прочие, какво е Той?": 97б20-26 *аште* во ἰакоже ἡ сѣми мнѣтъ. не за рѣждѣства ἑже ὅтъ ὀтца. ἡ присносѣштите ἔстьства сѣинѣ ἔсть. нъ за словѣснана слѣво, ἡ за оѣмѣдрѣема прѣмѣдростъ. ἡ за сиѣноуѣема сѣла глаголет сѣ. всѣако ἡ за оѣсынѣѣмѣиѣхъ сѣинѣ нереуѣ сѣ. ἡ сѣгда за сѣшта. ἡ ἑже сѣште по примышленіюу. то что оѣже оѣво ἔсть самѣ. Εἰ γὰρ, ὡς αὐτοὶ νομίζουσιν, οὐ διὰ τὴν ἐκ Πατρὸς γέννησιν καὶ τὸ ἴδιον τῆς οὐσίας Υἱὸς ἐστιν, ἀλλὰ διὰ τὰ λογικὰ Λόγος, καὶ διὰ τὰ σοφιζόμενα σοφία, καὶ διὰ τὰ δυναμούμενα δύναμις λέγεται πάντως που καὶ διὰ τοὺς υἱοποιουμένους Υἱὸς ἐκλήθη· καὶ τάχα διὰ τὰ ὄντα ἔχει καὶ τὸ εἶναι κατ' ἐπίνοιαν. Тί οὖν ἄρα λοιπόν ἐστιν αὐτός.

Според Атанасий смисълът на казаното за Божия син е достъпен и отговаря на истината, ако се съгласим, че оригиналът на нашия образ (Синът) съществува като единосъщен на отца. 130а22-24 *ἡ ἰάвѣ* ἔсть. ἰако нѣкого оѣма не ἰάвѣ. нъ сѣкрѣвѣannahо назнаменѣл. ἑгоже ἡ наинѣ мѣштно ἔсть Ὁбрѣсти. *аште ὀтъкрыѣнѣ покрѣвъ* прѣтѣл, καὶ δῆλόν ἐστιν ὅτι νοῦν τινα οὐ παρρησία, ἀλλὰ τοῦτον κεκρυμμένον σημαίνει, ὄντινα καὶ ἡμᾶς δυνατὸν εὐρεῖν, εἰ περιέλοιμεν τὸ κάλυμμα τῆς παροιμίας. Ако два образа за един означаем обект (Син Божи, Христос) са общо отражение на външната истина с две означаеми (две звукови облека на думите) за тези две истини, то тези истини са логически идентични. Логиката на Аристотел не познава едно понятие за истина с вътрешно градиране на истината, затова онова, което за арианите е "подобно", ὁμοιούσιος, трябва да е идентично, ὁμοούσιος. Познаваемостта на Отца е в

сътвореното чрез Божията премъдрост: 13367-9 ἐγοῖε δ' ἄλμα ἢ γλαγόμετ' σα "σῖνδεμα." сама са ἰάβλαδше. ἢ σοβοῖт свои ὄτѣцъ. δι' ἣν καὶ λέγεται κτίζεσθαι, ἐφανέρου ἐαυτὴν, καὶ δι' ἐαυτῆς τὸν ἐαυτῆς Πατέρα, "Божия е Премъдростта, която чрез мъдрия образ (наредба) в сътворените, заради което се нарича "създадена", разкрива себе си и чрез себе си своя Отец".

В Cohortatio 21.1 Маркел използва граматическа аргументация за истинността на Християнския Бог, спомената и във фрагментите, с отправка към Втора книга Битие, 3.14 (Бог отговаря на Мойсей Εἷμι ὁ ὢν). Riedweg I, 176, Thyssen, 2009, 62) Маркел противопоставя ὢν 'действително съществуващият' на езическите богове, които не са съществуващи. Срв. и у Атанасий 73623-26. 'Евлинъ-

сциν же глаголемии ѿми лъжеименитии бѣзи. ни сѣштее ни еже ѡбѣштати. не сѣтъ вѣрѣнии. ни тижде бо сѣ вѣсѣде. нѣ сѣштей по мѣстѣ вѣременей гѣбнѣтъ. и в себѣ си ѡстѣжѣтъ. Ἑλλήνων μὲν οὖν οἱ λεγόμενοι παρ' αὐτοῖς ψευδώνυμοι θεοὶ οὔτε τῷ εἶναι, οὔτε τῷ ἐπαγγέλλεσθαι εἰσι πιστοί· οὔτε γὰρ οἱ αὐτοὶ εἰσι πανταχοῦ, ἀλλὰ καὶ οἱ κατὰ τόπους, τῷ χρόνῳ διαφθείρονται, καὶ περὶ ἑαυτοῦς καταρρέουσι· Маркел отбелязва, че местоимението 'сам' е използвано в Илиада за "истински съществуващия Бог" (преводът мой от текста на Thyssen, 2009, 63), а в Cohortatio 24.2, където коментира Омир, пише: "поетът и на друго място в друг израз, който има същото значение, използва едно местоимение, което означава същото, което и използваното от Платон причастие, за да извести този Бог, който е, за който Платон каза: "Кое е вечно съществуващото, което не е възникнало". М.А. използва граматическите изрази "части на речта" и "определителен член", когато ни обръща внимание, че думата "Бог" с определителен член в Исаия 46.9 доказва, че има само един Бог (Thyssen, 2009, 63). Авторът на Cohortatio вижда пре-екзицтенцията на Христос като Слово в думите, изречени от Бога в Първа книга на Петокнижието 1.3. Твърдението е критикувано по късно от Евсевий и Кирил Александрийски (Thyssen, 2009, 69). Преди тях Атанасий отхвърля схващането на Маркел, че Логосът (Божие слово) е реч, изречен звук, 95614-16 бѣжие же слѡво, не ꙗко ꙗко рече, ѡзносѣмо естъ, ни тѣтънѣ глаголъ. ни еже повелѣти боꙋ то естъ сынъ. ὁ δὲ τοῦ Θεοῦ Λόγος οὐχ, ὥς ἄν τις εἴποι, προφορικὸς ἐστίν, οὐδὲ ψόφος ῥημάτων, οὐδὲ τὸ простάξει Θεὸν, τοῦτό ἐστιν ὁ Υἱός·

Тълкуванията на Маркел и Атанасий принадлежат към различни догматични платформи. Маркел смята, че има Божествена иерархия, Логосът като Божи син е подчинен на Отца и именно Логосът, а не Отец се възплъщава. Атанасий е противник на монархианизма, за него единосъщият на Отец и Син има доказателствена сила за истинността на неговата Христология. Двамата автори имат различни адресати: Маркел към образовано, но нехристиянизирано общество, Атанасий към християни, владеещи философия и реторика. Старобългарският превод, по който можем да съдим повече за автора Маркел Анкирски, се съдържа в Четвъртото слово против Арианите, което не е обект на тази статия.

Предположението, че Атанасий е пренаписал спорът на Маркел с Астерий, и оценката на Четвъртото слово като Псевдо-Атанасиево поставят пред славистиката неизследваната тема за непознатия старобългарски Маркел Анкирски.

Pirinka Penkova

(Kalundborg, Denmark)

Marcellus of Ancyra's Fragments in unknown Slavonic translation

Abstract

The author sums up the recent research on the text fragments identified as Marcellus of Ancyra's works in the Greek tradition. The purpose with the article is for the first time to publish the quotations of Marcellus in Athanasius of Alexandria's *Oratio II Against the Arians'* Slavonic translation according to the manuscript Pogodin 968 in the National Library of St. Petersburg.